

AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli-nin rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə "Molla Nəsrəddin" ensiklopediyası nəşr hazırlanıb.

Ensiklopediyanın baş redaktoru akademik İsa Həbibbəyidir. Kitabın redaksiya heyətinə akademik Ramiz Mehdiyev, Xalq yazıçısı Anar, akademik İsa Həbibbəyli, professor Əlizadə Əsgəri, Asif Rüstəmli, Gülbəniz Babayeva, Aygün Bağırli və Mehman Həsənli daxildir.

"Molla Nəsrəddin" ensiklopediyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun eməkdaşları tərəfindən hazırlanıb.

Akademik İsa Həbibbəyli "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin ensiklopediyası adlı ön sözündə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatının xüsusi inkişaf mərhələsini, dövrün sosial-siyasi və mədəni mənzərəsini xülasə edib. Səciyləndirib ki, "bu dövrdə ilk dəfə olaraq Rusiyada və İranda monarxiya rejiminin təlsimi sınımış, regionda çoxpartiyalı və seçkilil sistemə əsaslanan demokratik cəmiyyətə doğru mühüm addımlar atılmışdır. Məhz bu dövrün mühüm hadisəsi kimi meydana çıxmış söz və mətbuat azadlığı öz növbəsində milli demokratik ədəbiyyatın, mətbuatın yaranması və inkişaf etdirilməsinə ciddi təkan vermişdir".

Alim demokratik ("Şərqi-Rus", "Molla Nəsrəddin"), bolşevik ("Hümmət", "Bakinski raboçi", "Priziv", "Ryadovoy", "Dəvət-Qoç", "Təkamül", "Yoldaş", "Qudok"), milli ("Həyat", "Füyuzat", "Yeni Füyuzat", "İrşad", "Təzə həyat", "Tərəqqi", "Açıq söz"), satira ("Bəhül", "Zənbur", "An", "Kəlniyət", "Babayı-Əmir", "Tartan-partan", "Nəsimi-Şimal", "Suri-İsrafil" və uşaq mətbuatı orqanlarının ("Dəbistan", "Rəhbər") fonunda ictimai-siyasi hadisələrin təzahür etdirildiyi ideyaları, milli oyanış və dirçəliş proseslərini, maarifçilik hərəkatı və ədəbi-mədəni təərəqqi səciyləndirib; milli-demokratik mətbuatın mövcud mənzərəsi, ədəbiyyatın inkişaf tempi və istiqamətləri, bu zamanda əsirin əvvəllərindəki təndiq realizm, həbela, realist-demokratik, maarifçi-realist, romantik və sentimental ədəbiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və səciyyəvi əlamətlərini canlandırdı.

Akademik İsa Həbibbəyliyə görə Azərbaycan ədəbiyyatında təndiq realizm ("Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi), romantizm ("Füyuzat" ədəbi məktəbi) və sentimentalizm ədəbi cərəyanlarının formalaşması və inkişafını, eləcə də maarifçi realizmin ənənəvi yolunu davam etdirməsi bu tarixi mərhələdə mətbuatın müstəsna xidmətinin göstəricisi olub. Müəllifin qənaətidir ki, "çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatında heç bir tarixi mərhələdə ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni proseslərdə XX əsrin əvvəllərindəki səviyyədə geniş və hərtərəfli inkişaf mümkün olmayıb".

Müəllif ön sözündə müxtəlif yönli mətbuat orqanları içərisindən "Molla Nəsrəddin" jurnalını xüsusilə ayırır, ona "milli-demokratik intibah prosesinin əsas lokomotivi" kimi səciyyəvi dəyər verir. Səbəblərini də göstərib: "Molla Nəsrəddin" 25 il davam edib, "ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni proseslərin inkişafında mətbuat və ədəbiyyat sahəsində ön mövqədə dayanıb. Digər mətbuat orqanları xüsusidəti olub, "Molla Nəsrəddin" qədar rol oynaya bilməyib. Jurnal dövrün milli düşüncəli, milli təəssübəkə ziyalları arasında birləşdirib: C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ö.F.Nəmanzadə, Ə.Haqverdiiyev, Ə.Nəzmi, M.S.Orudubadi, Ə.Qəmküsar, M.Möcüz Şəbüsteri, B.Abbaszadə, Ə.R.Şamçıyev, M.Sidqi, Ə.Məhzun və başqaları. Onlar peşəkarlıq etibarəli yazıçı, şair və publisist olub və mübariz əsərlər kimi milli istiqalət, realist-demokratik ədəbiyyat yollarında fədakarlıq göstərib".

Akademik İsa Həbibbəyli jurnalın məfkura istiqaməti və ədəbi prinsipindən danışır. Onun müxtəlif təmənyüüllü ədəbiyyat və mətbuat sahəsində ən davamlı, ardıcıl və mübariz bir hərəkat mənbəyi olduğunu bildirir. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəb səviyyəsində yüksəlib, bu məktəb universal xarakterli olub, bu məktəbin sanki "təndiqi-realist ədəbiyyat" sinfi, "satirik-publisistika" sinfi və karikatura sinfi olub. Bu mənada "Molla Nəsrəddin" jurnalı məktəb hazırlayıb öne çıxaran nadir mətbuat orqanıdır. Sabir satira məktəbi də M.Ə.Sabirin təmsalında öz bədi ənenələrini formalaşdırıb, novator poeziya kimi tanınıb. Karikatura məktəbi də Azərbaycanda və Qafqazda, həbela, türk-müsəlman dünyasında novator hadisə olub, yaradıcısı Tiflisdə yaşayıb-yaratmış alman rəssamı Oskar Şmerlingdir. Karikatura rəssamları: Ə.Əzimzadə, İ.Rötter, X.Musaev, S.Behrad, İ.Axundov, Q.Xalıqov, H.Əliyev "Molla Nəsrəddin"ın vahid ideya-sənət məktəbinə birləşib.

Mirzəcəllişünas-alim əsaslandırır ki, C.Məmmədquluzadə və "Molla Nəsrəddin" əsrin əvvəllərində ədəbiyyat və mətbuat sahəsində lider kimi ədəbi-tarixi missiya daşıyıb, bütün istiqamətlərdə ictimai-siyasi hadisələrə və ədəbi prosessa istiqamət verib. Alim belə şəhriyyəti və nüfuzun bir səbəbini də Cəllil Məmmədquluzadə və "Molla Nəsrəddin"ın təmiz ana dilində, xəlqi ruhda yazması, xalqa yaxın olması, azərbaycanlı mövqeyində dayanması ilə izah edib. İzah edib ki, "Molla Nəsrəddin" jurnalı milli azadlıq hərəkatına təkan verib, xalq müstəmləkəçili zülmündən xilas etmək, müstəqillik dövlətçilik yolunda mübarizə aparmaq vəzifəsinə hiyyətə keçirib. Müəllif yazı: "C.Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrində milli azadlıq düşüncəsinin sərkərdəsi. Təndiqi realizmin ədəbi cərəyan səviyyəsinə çatdırılmasında, "Molla Nəsrəddin"ın ədəbi məktəb miqyasına yetməsinə C.Məmmədquluzadənin əvəzsiz xidmətləri vardır. Bütün bunlara görə C.Məmmədquluzadə müasiri Y.V.Cəmənzəminlinin vaxtilə yazdığı kimi "yalnız "Molla Nəsrəddin" cəbhəsində deyil, geniş mənada "ədəbi döv-

rün başçısı" olaraq böyük şöhrət qazanıb". Akademik İsa Həbibbəyli Cəllil Məmmədquluzadə və "Molla Nəsrəddin" birliyi, molla-nəsrəddinçilik təlimi, ədəbiyyat və ictimai-mədəni proseslər sahəsində xidmətlərini əsaslandırdı da konkret göstərib. Hesab edib ki, "Molla Nəsrəddinçilik - geniş mənada "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin nəzəmiyyəti, təndiqi realizm ədəbi cərəyanının əsasnaməsidir". Jurnalın əsas qayəsi isə milli müstəqillik və siyasi-mədəni azadlıq uğrunda mübarizə aparmaq olub. Alim daha bir neçə mühüm elmi təzisi irəli sürüb: "Azərbaycanlıq - molla-nəsrəddinçilik təliminin ideya əsasını və onun hərəkatverici qüvvəsini təşkil edir. Molla-nəsrəddinçilik və azərbaycanlıq sinonim baxışlar kimi səslənir. C.Məmmədquluzadənin 1917-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap edilmiş məşhur "Azərbaycan məqaləsi geniş mənada azərbaycanlıq konsepsiyasının əsaslandırılmağı ibarətdir. Bu məqalədə XX əsrin əvvəllərində qaldırılmış problemlər sonrakı bütün dövrlərin milli-mənəvi özümlərək idealları baş mövzusunun müəyyən edib".

İsa müəllim molla-nəsrəddinçilərin yazı üslubundan yazında səciyyəvi olan bir keyfiyyəti də göstərib: "Açıq ana dilində yazmaq, "açıq yazmaq" da bacarmaq" (Əli bəy Hüseynzadə) molla-nəsrəddinçilik yazı tərzinin əsas üslubu istiqaməti olub". Müəllif molla-nəsrəddinçiliyin təməli şərtlərindən birini - "kiçik adamların" ədəbiyyata və mətbuatı gətirilməsi, onların müdafiəsində və aydınlaşdırılmasında görüb. (Lağlaği Sadıq, qəzetçi Xəlil, Məhəmmədhasan əmi,

can ədəbiyyatının ən böyük azərbaycanıdır". "Molla Nəsrəddin" jurnalı - Azərbaycan milli-demokratik mətbuatının bayrağıdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalı - XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin müəmməl salnaməsidir. "Molla Nəsrəddin" jurnalı - C.Məmmədquluzadənin şah əsəridir. "Molla Nəsrəddin" jurnalı - C.Məmmədquluzadənin və bütün molla-nəsrəddinçilərin əsərlərini çoxdillik külliyyatıdır.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı - Azər-

ri qəliyyəni əks olunmamışdır". Bu isə jurnalın statusunu dəyişdirilməsi səbəb olub, Azərbaycan KP(K)P MK-nın 9 aprel 1929-cu ildə keçilmiş plenumunda "Molla Nəsrəddin" jurnalının Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin orqanı olaraq təstiq kimi nəşr edilməsi haqqında qərar qəbul edilib. C.Məmmədquluzadənin etirazlarına rəsmi dairələr etina etməyib. İsa müəllim yazı: "Böyük ədibin 1931-ci ildə Azərbaycan KP MK və Bakı komitəsinin Mətbuat şöbəsinə göndərdiyi "Molla

dimi Heydər Əliyev "Molla Nəsrəddin" jurnalı və molla-nəsrəddinçilik haqqında" akademik İsa Həbibbəyli və filologiya üzrə fəlsəfe doktoru, dosent Gülbəniz Babayevanın təqdimatı ilə açılıb. Kitabda əlifba sırası ilə 332 sözlük-informasiya verilib, - həcmi 466 sahifədir. Kitabın sonunda əlavələr, doktorluq dissertasiyaları, namizədlik dissertasiyaları və kitabların siyahısı verilib.

"Molla Nəsrəddin" Bakıda (2 noyabr 1922 - yanvar 1931), Təbrizdə (20 fevral 1921 - 15 may 1921) və Tiflisdə (7 aprel 1906 - 25 dekabr 1917) nəşr edilib.

"Molla Nəsrəddin"ın Hindistan, Misir, İran, Rusiya, habelə İstanbul, Nyu-York, London, Berlin, Paris, Roma şəhərlərində abunələri olub. Xüsusilə, İran, Türkiyə, Fransa, İngiltərə, Amerika və başqa ölkələrin mətbuatı və ədəbiyyat müxəssisləri onun dünya mətbuatında təbliğinə marağ göstərüb.

Təbrizdəki "Azərbaycan", Tehran-dakı "Sure-İsrafil", Rəştdəki "Nəsimi-Şimal", "Amuzigar" orqanlarına məmuenin güclü təsiri olub.

"Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi haqqında Türkiyədə Nazim Hikmət, Hilmi Ucabaş, Mehmet Fuad Köprülü, İbrahim Altay Qəfəzi, Hüseyin Kazım Qədr, Salim Rəşid Rəfiğölu, Əbdulvahab Yurdsevər fikirlər söyləyib, "Molla Nəsrəddin" və Mirzə Ələkbər Sabir haqqında zəngin məlumat verib. "İslam ensiklopediyası"nda "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat"ın adları çəkilib, onların ədəbi-tarixi rolu qeyd edilib.

Mələmdur ki, "Molla Nəsrəddin" salnaməsi fədakar jurnalist və tədqiqatçı Qulam Məmmədi tərəfindən hazırlanıb və 1866-1932-ci illəri əhatə edib. 1966, 1984 və 2009-cu illərdə nəşr olunub. İlk nəşrin redaktoru AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov olub, üçüncü nəşrin tərtibçisi və ön söz müəllifi akademik İsa Həbibbəyidir.

"Molla Nəsrəddin"ın xarici mətbuatda: Hindistan, Misir, İran, Rusiya, İstanbul, Nyu-York, London, Berlin, Paris, Roma və başqa yerlərdə abunələri olub. Xüsusilə, İran, Türkiyə, Fransa, İngiltərə, Amerika və başqa ölkələrin mətbuatı və ədəbiyyat müxəssisləri onun dünya mətbuatında təbliğinə marağ göstərüb.

"Molla Nəsrəddin"ın Təbriz şəhəri üzrə abunə dəftəri Əlyazmalar İnstitutunun fondunda, ədibin şəxsi arxivində saxlanılır. "Təbriz şəhərinin abunə dəftəri" və "Ətraf abunəçilərinin dəftəri" jurnalın Təbriz dövrünün ehatə dairəsinə, onun maddi vəziyyətinə, abunəçilərinin tərkibinə yörənməyə imkan verir. "Təbriz dəftəri" 1921-ci ildə Mirzə Cəllil öz tərəfindən tərtib edilib, bu barədə İsa müəllim ensiklopediyadakı məqaləsində məlumat verib.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının abunəsi və satış məsələləri vəkilər vasitəsilə təmin olunub. Orqanın xüsusi vəkiləri şəhərlərdə, şirkətlərdə, kitabxanalarda, mağazalarda olub və onların siyahısı jurnalın özündə bildirilib (1917, №17). Sıyahıda 23 vəkilin adı verilib, "Nur" şirkəti (Dərbənd), "Zərəfşan" kitabxanası (Səmərqənd), "Qeyrət" şirkəti (Xokand), 25 şəhər adı və abunə qəbul edən şəxslərin siyahısı göstərib.

Ensiklopediyada "Molla-nəsrəddinçilik", "Molla-nəsrəddinçilik təlimi konsepsiyası", "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi, ədəbi cərəyan və məktəblər haqqında ehatəli və informativ-mələm verilib.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı 10 cildəndən faksimelisi isə 12 cildəndən ibarət olub. Jurnalın birinci, ikinci və üçüncü cildləri AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov, dördüncü, beşinci, altıncı, yeddinci və səkkizinci cildləri akademiklər Bakir Nəbiyev və Teymur Kərimlinin redaktorluğu ilə nəşr edilib. Jurnalın rəfoneliterasiya olunub çap edilməsində Turan Həsənzadə, Əliheydər Hüseynov və Elmira Qası-

mi, yazıçı, ictimai xadim), Əziz Şərif Şübrü Mirzəyev və başqalarından da ensiklopediyada məlumat vardır.

Cəllil Məmmədquluzadənin əsərlərindən ensiklopediyaya "Anamın kitabı", "Çay daşığı", "Danabaş kəndinin əhvalatları", "Danabaş kəndinin məktəbi", "Dəli yığıncağı", "Dəllək", "Eşşayın itməkliyi", "Ətir", "Hamballar", "Xanın təsbəhi", "Xətrətim", "İranda hüriyyət", "Kamanca", "Kışmış oyunu", "Konsulun arvadı", "Qəssab", "Qurbanəli bəy", "Lenet", Molla Fəzəli", "Ölümlər", "Pirverdinin xoruzu", "Poçt qutusu", "Tərcümei-halim", "Usta Zeynal", "Yığıncaq" və "Zirrama"nın adları düşüb.

Dövlət xadimləri, tarixi-inqiləbi şəxsiyyətlərdən: İkinci Əbdülhəmid, Məhəmmədi şah, Müzəffərəddin şah Qacar (Qovanlı), Stolpin Pyotr, Qolozapov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məhəmmədov, Səttar xan, Bağır xan, Şeyx Məhəmməd Mirzə, Əliheydər Qarayev, Nəriman Nərimanov və başqalarının da ensiklopediyada adları keçib.

Ensiklopediyada ədəbi təndiqçilərdən: Fəridun bəy Kəçəri, Əli Nazim, Əmin Abid Mütəllibzadə, Seyid Hüseyn, Mehdi Hüseyn və başqaları haqqında məlumat gedib.

Tədqiqatçılardan: Salman Mümtaz, Həbibulla Səmədzadə, Qulam Məmmədi, Əziz Şərif, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mirzə İbrahimov, Əziz Mirəhmədov, Mir Cəlal Paşayev, Abbas Zamanov, Toif Hacıyev, Yaşar Qarayev, İsa Həbibbəyli, Təhsin Mütləllimov, Elməddin Əlibəyazadə, Əftun Məmmədov, Məmməd Məmmədov, Əliheydər Hüseynov, Fəridun Hüseynov, Hüseyin İsrəfilov, Xəlil Əlimirzəyev, Xeyrulla Məmmədov, Nazim Axundov, İslam Ağayev, Turan Həsənzadə, Məsud Əliqölu, Qəzənfər Kazımov, Qəzənfər Paşayev, Qorxmaz Quliyev, Elmira Axundova, Əbülfəz Əzimli, Allahverdi Məmmədli, Fərman Bayramov, Elmira Qasımova, Marziyyə Paşayeva, Gülbəniz Babayeva, Ramiz Qasimov, Səadət Vahabova, Aygün Orucova, Elxan Qiyasbəyli, Elxan Nəcəfov və başqaları haqqında informasiya verilib.

Ensiklopediyada filosof-alimlərdən: Sokrat, Fərrux Ramazanov, Yəhya Əliyev, Yusif Hüseynov və başqaları haqqında məlumata da rast gəlinir. Əsərlərdən: "Marallam" (Ə.Haqverdiiyev), "Molla Nəsrəddin" və "Toxmataş" jurnalının ədəbi əlaqələri haqqında" (Əkbər Ruhi), "Azərbaycan" (Cəllil Məmmədquluzadə), "Sizi deyib gəlməmişəm" (Anar), "Sizi deyib gəlməmişəm" (məqalə) və başqalarının adları da ensiklopediyaya düşüb.

Ensiklopediyada rəssamlardan: Bəhruz Kəngərli, Əzim Əzimzadə, İosif Rötter, İsmayil Axundov, Konstantin Dorş, Qəzənfər Xalıqov, Oskar Şmerling, Seyidəli Behzad, Təliqatər Benedikt, Hüseyin Əliyev, Xəlil Məsudiyev, Bayram Hacızadə və başqaları haqqında informasiya verilib.

Xeyriyyəçilər və cəmiyyətlərdən: Xeyriyyə cəmiyyətləri, Məşədi Ələgər Bağırov, Maariflər, "Nəşri-maarif" cəmiyyəti, "Nicat" cəmiyyəti, "Savadsızlığı lövə cəmiyyəti" və başqaları haqqında da ensiklopediyada məlumat verilib.

Ensiklopediyada El ədəbiyyatından: xalq yaradıcılığı, açıq yaradıcılıq, Məmuralların (məs. Ə.Nəzmi "Keçmiş günlər"), "Türkölu qulluqları", Əlifbə: Ərəb əlifbası, Yeni əlifba, Yeni Əlifba Komitəsi, Partiya-təşkilat adları (Difai), Tarixi etnoqrafiya, bibliografiya (Ayetkin Qəhrəmanova, Muxtar Qasimov və başqaları), Maarif xadimlərindən (XIX-XX əsrlərin maarifçi şəxsiyyətləri), Dini şəxsiyyətlərdən: Molla Fərocaqlı Pişnamazadə, Axund Mirzə Əbu Turab Axundzadə, İncəsənət sahəsindən: Karikatura, Təndiq-dövlət teatrı və başqaları, Səhnə xadimlərindən: Haçağa Abbasov, Mirzə Əliyəv və başqaları, Arxiv işçiləri: Ataxan Paşayev, Əsgər Rəsulov və başqalarından da söz açılıb.

Ensiklopediyanın əlavələr hissəsində "Molla Nəsrəddin" jurnalının vaxtilə yerləşdiyü ünvanları, məcmuənin çap olunduğu mətbəxlər, jurnalın redaktorları, jurnalın səhifələrdə həcimi, Tiflis, Təbriz, Bakı nömrələrinin nəşr illəri və sayları göstərib.

"Molla Nəsrəddin" jurnalına aid olan doktorluq dissertasiyalarının mövzusu və müəllifləri (1945-2018-ci illər), fəlsəfə daktorluğunun mövzusu və müəllifləri (1917-2020) də ensiklopediyada özünə yer alıb.

"Molla Nəsrəddin" ensiklopediyası Azərbaycan ədəbi məktəblərinə dair birinci ensiklopediyadır. Qarşıda işə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda hazırlanmaqda olan "Mirzə Fətəli Axundzadə ensiklopediyası" gəlir. Kitab çapı hazır vəziyyətdədir. Daha sonra "Nizami Gəncəvi ili"ne töhfə olaraq "Nizami Gəncəvi ensiklopediyası"nın hazırlanması başlanılıb. Və yubiley ilində Prezident sərəncamından irəli gələn vəzifələrin icrası üçün institutda ciddi hazırlıq işləri görülür.

Ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində bədi nəcir nəslərin meydana gəlməsi, əlbəttə, böyük nailiyyətdir. Bu müqəddəs kitablar təbii ki, xalqımız üçün millimənəvi dəyər və sərvətdir. Biz "Molla Nəsrəddin" ensiklopediyası'nın nəşri münasibətilə akademiya rəhbərliyinə, layihə-təşkilatçı müəllif, akademik İsa Həbibbəyliyə, institut eməkdaşlarına, həbela, kitabın hazırlanmasında böyük zəhmətli olmuş Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin bütün heyətlərini, umumən, ziyalı ictimaiyyəti ürəkənd təbrik edir və onlara yeni uğurlar arzulayırıq.

ƏLİZADƏ ƏSGƏRLİ, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, filologiya elmləri doktoru, professor.

İsa HƏBİBBƏYLİ, akademik.

Zeynəb, Zibə, Vəliqulu, Novruzuli və başqaları).

Müəllif molla-nəsrəddinçiliyin "üstqurumu"nun nəzəri özlülü ilə bərabər, onun "bazisini" praktik əsaslarını da aydınlaşdırıb. Aydınlaşdırıb ki, "Mollanəsrəddinçilik - ictimai satira vasitəsilə xalqın milli-mənəvi özümlərinə nail olmaq, cəmiyyəti dəyişdirməyə və yeniləşdirməyə xidmət etmək deməkdir". "Bütün bunlara görə molla-nəsrəddinçilik - XX əsrin əvvəllərinin əsas "ictimai-ədəbi fikir cərəyanı kimi qəbul olunur". Mollanəsrəddinçilik - təndiqi realizm və satira məktəbinin ədəbi-nəzəri doktrinasıdır".

Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim C.Məmmədquluzadənin ədəbiyyat tarixindəki mövqeyinin bu tərəfini də konkret göstərib: "C.Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatına kiçik hekayənin ("Poçt qutusu", "Usta Zeynal", "Pirverdinin xoruzu", "Niğarançılıq", "Görkəmli satirik publisistikanın, tragikomediya janrının ("Ölümlər", "Anamın kitabı"), "Dəli yığıncağı" - Ə.Ə., realist-satirik ədəbiyyatın yaradıcısıdır".

Akademik İsa Həbibbəyli sələflərinə sadiq qalaraq, ədətin, elmi-nəzəri, ədəbi-təndiqi əsərlərində bədillik elementləri işlətməyi, tutumlu müddəə və təzislər, müdrik kəlamət verməyi xoşlayır. Beləcə: "Ölümlər" - tragikomediya, Azərbaycan ədəbiyyatında böyük sənətin ölməzlik nümunəsidir. "Anamın kitabı" - azərbaycanlıq idealinin ədəbi manifestidir. "Dəli yığıncağı" - dünyə ədəbiyyatdakı tragikomediya janrının ən müəmməl Azərbaycan modelidir. "Lal" - səhnəçiyi Azərbaycan ədəbiyyatında birinci pantonin dramıdır".

İsa müəllim ön sözü boyunca mətn-təhkiye, süjet-kompozisiya cəhətdən forma əlvanlığı nümayiş etdirir: elmi-nəzəri və tarixi-ənənəvi təcrübədə mühakimə, analitik təhki, daha sonra təzislər, elmi müddəalar, afonizmlər və nəhayət, bədillik, obrazlılıq. Baxın: "Molla Nəsrəddin" jurnalının birinci sayının baş məqaləsi olan "Sizi deyib gəlməmişəm" yazısı Azərbaycan ədəbiyyatında satirik publisistikanın start nöqtəsidir. Azərbaycanda satirik publisistika C.Məmmədquluzadənin məqalələri və felyetonları ilə öz zirvəsinə çatmışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalında satirik publisistikanın özünəməxsus janrları yaradılmışdır. Avropa və rus mətbuatından məlum olan felyeton janrı ilk dəfə "Molla Nəsrəddin" jurnalında işlədilmiş və inkişaf etdirilərək Azərbaycan publisistikanının janrlarından birinə çevrilmişdir. "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə milli publisistika yazı gətirilmiş satirik publisistika janrları: poçt qutusu, lüğət, tapmaca, teleqram, sayhat... Azərbaycan mətbuatı və publisistikanı forma və məzmunca zənginləşdirmişdir".

Alimin mühakimələri aydın, konkret, elmi və analitik, tutumlu və aforistikdir. "C.Məmmədquluzadə azərbaycanlıq ideyasını ədəbiyyatın böyük ideasına çevirmişdir. C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı Azərbaycan milli mətbuatının möhtəşəm abidəsidir". Alimin qənaətinə görə "Cümhuriyyət" məqaləsinə əsaslanıb da aydınlaşdırıb. Jurnalın əsas istədiyi ideya demokratik cəmiyyət quruculuğu məfkurəsi olub, ədibin məramına görə də: "C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı və fealiyyəti ilə ölkəmizdə cümhuriyyətçiliyin vacib əsasları formalaşdırılıb", "bu ideal ədəbiyyat və mətbuatın cəmiyyətə həyatına, milli azadlıq uğrunda mübarizə meydanına gətirilib".

C.Məmmədquluzadə irsinin layiqli tədqiqatçısı zəngin mənbələr, qaynaqlar əsasında jurnala dəyər və səciyyə verib, onun 1906-cı ildə Tiflis şəhərində nəşrə başlayan birinci satira jurnalı kimi önəmli Azərbaycanca, geniş mənada türk-müsəlman dünyası ilə bağlı izah edib. Jurnal Mirzə Cəllil redaktorluğu ilə 1906-1917-ci illərdə Tiflisdə (370 say), 1921-ci ildə Təbrizdə (8 say), 1922-1931-ci illərdə Bakıda (363 say) nəşr olunub, Qafqazdan başqa, Rusiya, İran, Türkiyə, Misir və Avropa-Qərb ölkələrində (Nyu-York, London, Berlin, Paris, Roma) yayılıb. Jurnal dünyanın bütün qitələrindən, yer kürəsinin dörd tərəfindən xəbər verib, "mənsub olduğun xalqın və Şərq aləminin maarifləndirmə və oyanışına dönmədən xidmət göstərib". Məcmuə "Türk-müsəlman dünyasında, xüsusən, Türkiyə, İran, Orta Asiya və Tatanstanda "Molla Nəsrəddin" jurnalının təsiri ilə çap olunan qəzet və jurnalları" - Şərqdə satirik mətbuatın lokomotivi, hərəkatverici qüvvəsi olub.

Sovet hakimiyyəti illərində "Molla Nəsrəddin" jurnalına münasibət yaxşı olmayıb. İsa müəllim bunun da səbəblərini qaynaqlar əsasında aydınlaşdırıb. Məqalədə - ön sözündə işə səciyyəvi bildiyi bir neçə faktı qeyd edib.

Cəllil Məmmədquluzadə 1921-ci ilin ayında Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən Bakıya məsul vəzifəyə dəvət olunub, lakin vədə əməl edilməyib. Bir il sonra o, Nəriman Nərimanovə müraciət edib. 2 noyabr 1922-ci ildən jurnal nəşrinə, davamına başlayıb. "Rəsmi dairələr müxtəlif bəhanələrlə "Molla Nəsrəddin" jurnalının fealiyyətinə maneəçilik törətmişdir. "Molla Nəsrəddin" jurnalının gah İrəlan, gah da Moskva ilə münasibətlərdə gərginlik yaratması Baş redaktorun nəzərinə çatdırılmışdır". Jurnal üzərində sensor nəzarəti gücləndirilib, ona dövlət maliyyəyə yardımı - dotasiya azaldılıb.

Mirzə Cəllil tədqiqatçısı "Molla Nəsrəddin" jurnalının vəziyyəti. Böyük yaradıcılıq yolu" haqqında məlumat verəndə (Azərbaycan MDTA, fond 57, siy.1, iş 96, vərəq 26-27) əsasında yazıb ki, "Azərbaycan Baş Mətbuat İdarəsinin - sensor idarəsinin məsul şəxsinin rəsmi dairələrə göndərdiyi arazişdə "Molla Nəsrəddin" jurnalının işi aşağıdakı şəkildə təqdim olunub: "Orada ("Molla Nəsrəddin" jurnalında - İ.H.) bəşşilliyi dörd ildə yerinə yetirmək uğrunda, neft, pambiq, istiqraz uğrunda mübarizə kimi təsərrüfat, siyasi əhəmiyyətə malik növbəti və gündəlik partiya və sovet hakimiyyəti məsələlə-

Nəsrəddin"ın proqramı və məqsədi" adlanan və jurnalın öz işini ateizm sahəsində, kolhoz quruculuğu üzrə "keçirilən bütün kampaniyalarda fəal iştirak etmək" istiqamətində ciddi şəkildə dəyişmək niyyətinə (məcburiyyətinə) yaradıcılığı və fealiyyəti ilə ölkəmizdə cümhuriyyətçiliyin vacib əsasları formalaşdırılıb", "bu ideal ədəbiyyat və mətbuatın cəmiyyətə həyatına, milli azadlıq uğrunda mübarizə meydanına gətirilib".

C.Məmmədquluzadə irsinin layiqli tədqiqatçısı zəngin mənbələr, qaynaqlar əsasında jurnala dəyər və səciyyə verib, onun 1906-cı ildə Tiflis şəhərində nəşrə başlayan birinci satira jurnalı kimi önəmli Azərbaycanca, geniş mənada türk-müsəlman dünyası ilə bağlı izah edib. Jurnal Mirzə Cəllil redaktorluğu ilə 1906-1917-ci illərdə Tiflisdə (370 say), 1921-ci ildə Təbrizdə (8 say), 1922-1931-ci illərdə Bakıda (363 say) nəşr olunub, Qafqazdan başqa, Rusiya, İran, Türkiyə, Misir və Avropa-Qərb ölkələrində (Nyu-York, London, Berlin, Paris, Roma) yayılıb. Jurnal dünyanın bütün qitələrindən, yer kürəsinin dörd tərəfindən xəbər verib, "mənsub olduğun xalqın və Şərq aləminin maarifləndirmə və oyanışına dönmədən xidmət göstərib". Məcmuə "Türk-müsəlman dünyasında, xüsusən, Türkiyə, İran, Orta Asiya və Tatanstanda "Molla Nəsrəddin" jurnalının təsiri ilə çap olunan qəzet və jurnalları" - Şərqdə satirik mətbuatın lokomotivi, hərəkatverici qüvvəsi olub.

Sovet hakimiyyəti illərində "Molla Nəsrəddin" jurnalına münasibət yaxşı olmayıb. İsa müəllim bunun da səbəblərini qaynaqlar əsasında aydınlaşdırıb. Məqalədə - ön sözündə işə səciyyəvi bildiyi bir neçə faktı qeyd edib.

Cəllil Məmmədquluzadə 1921-ci ilin ayında Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən Bakıya məsul vəzifəyə dəvət olunub, lakin vədə əməl edilməyib. Bir il sonra o, Nəriman Nərimanovə müraciət edib. 2 noyabr 1922-ci ildən jurnal nəşrinə, davamına başlayıb. "Rəsmi dairələr müxtəlif bəhanələrlə "Molla Nəsrəddin" jurnalının fealiyyətinə maneəçilik törətmişdir. "Molla Nəsrəddin" jurnalının gah İrəlan, gah da Moskva ilə münasibətlərdə gərginlik yaratması Baş redaktorun nəzərinə çatdırılmışdır". Jurnal üzərində sensor nəzarəti gücləndirilib, ona dövlət maliyyəyə yardımı - dotasiya azaldılıb.

Mirzə Cəllil tədqiqatçısı "Molla Nəsrəddin" jurnalının vəziyyəti. Böyük yaradıcılıq yolu" haqqında məlumat verəndə (Azərbaycan MDTA, fond 57, siy.1, iş 96, vərəq 26-27) əsasında yazıb ki, "Azərbaycan Baş Mətbuat İdarəsinin - sensor idarəsinin məsul şəxsinin rəsmi dairələrə göndərdiyi arazişdə "Molla Nəsrəddin" jurnalının işi aşağıdakı şəkildə təqdim olunub: "Orada ("Molla Nəsrəddin" jurnalında - İ.H.) bəşşilliyi dörd ildə yerinə yetirmək uğrunda, neft, pambiq, istiqraz uğrunda mübarizə kimi təsərrüfat, siyasi əhəmiyyətə malik növbəti və gündəlik partiya və sovet hakimiyyəti məsələlə-

Ensiklopediyada jurnalın tədqiq tarixi haqqında geniş informasiya verilib. Məcmuənin tədqiqinə XX əsrin əvvəllərində başlanılıb. Bu barədə F.Köçəri, N.Vəzirov, U.Hacıbəyov, H.Minasov, R.Məlikov ilkin məlumat verib. Ə.Mirəhmədov, Ə.Şərif, İ.Həbibbəyli, N.Axundov, İ.Əğayev, T.Həsənizadə, M.Qasimov, C.Məmmədi, M.Məmməd